

conjunctions and conjunctive words as means of connecting two clauses in a complex sentence with concessive meaning. The paper also discusses the terminological problems related to the labeling of the subordinate clause with concessive meaning.

Key words: complex sentence with a concessive subordinate clause; concessive conjunctions and conjunctive words, the term “concessive”.

О.Г. Хомчак

КАТЕГОРІЯ МОДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОМУ ДИСКУРСІ

У статті розглядається категорія модальності; подається хронологія розвитку теоретичної думки щодо об'єктивно-суб'єктивних модальних відношень; визначена необхідна теоретична база дослідження категорії модальності в українсько-російському дискурсі.

Ключові слова: модальність, об'єктивна модальність, суб'єктивна модальність, дискурс.

Категорія модальності як одна з найважливіших проблем в українсько-російському дискурсі глибоко досліджена. Упродовж багатьох років вивчення цієї категорії у вітчизняному і зарубіжному мовознавстві накопичений багатий науковий матеріал, але з появою нових праць проблема набуває складнішого і дискусійного характеру. Мабуть, сама природа модальності настільки суперечлива і оригінальна, що ще довго на думку І. П. Распопова, буде «залишатися книгою за сімома замками» [16, 3].

Якщо спробувати умовно окреслити коло найбільш суперечливих питань на основі накопиченого лінгвістичного матеріалу, то в його межах, безперечно, опиняться проблеми, пов'язані зі способами тлумачення модальності, її категоріальним статусом, семантичним багатством, характером мовної маніфестації. Дотепер не вироблено чіткої системи критеріїв для регламентації участі тих або інших мовних засобів у формуванні об'єктивно-суб'єктивних модальних значень. Особливо багато суперечливих поглядів спостерігається у спробах охарактеризувати різні прояви модальності в тексті. Саме через це існує необхідність уточнення поняття «суб'єктивна модальність» шляхом виділення основних її сенсів у функціонально-стилістичних різновидах мови. З огляду на сказане, дослідження модальності лишається актуальною проблемою сучасної лінгвістики. Отже, метою статті є комплексне дослідження проявів об'єктивно-суб'єктивних модальних відношень в українсько-російському дискурсі.

Модальність – мовна універсалия, яка належить до числа основних категорій мови. На думку В. В. Виноградова, ця категорія притаманна всім європейським мовам. Учений використовує терміни «модальні значення», «модальні відтінки», «експресивно-модальні відтінки», до яких він відносить все те, що свідчить про ставлення мовця до дійсності. У роботі «Про категорію модальності і модальні слова в російській мові» В. В. Виноградов визначає наступні модальні значення, які виражають:

- бажання, намір, прагнення провести або проводити яку-небудь дію;
- виявлення волі до здійснення будь-якої дії, прохання, спонукання, наказ;
- емоційне ставлення, морально-етичну оцінку, емоційно-вольову кваліфікацію дії;
- значення ірреальності (гіпотетичної);
- припущення, узагальнення, висновок;
- кількісну і якісну оцінку окремих думок і змісту повідомлення [5, 57–58]. Як бачимо,

В. В. Виноградов до категорії модальності вводить велике коло значень, у тому числі їх емоційно-експресивні відтінки.

Якщо в російському мовознавстві основоположником концепції модальності був В. В. Виноградов, «то в західноєвропейській лінгвістиці ця роль належить Ш. Баллі» [17, 69]. На думку швейцарського ученого, «модальність – це душа речення; як і думка, вона утворюється в основному в результаті активної дії суб'єкта. Отже, не можна вважати реченням вислів, у якому відсутній хоч який-небудь вираз модальності» [3, 44]. Зміст синтаксичної категорії модальності в світлі теорії Ш. Баллі охоплює два значення, які він, посилаючись на логіків, пропонує називати:

- 1) диктумом (об'єктивний зміст речення);
- 2) модусом (вираження позиції мислячого суб'єкта відносно цього змісту).

Ш. Баллі твердив: «Мовець додає своїм думкам або об'єктивної, розсудливої форми, яка максимально відповідає дійсності, або, найчастіше, вкладає у вираз в різній мірі емоційні елементи;

іноді останні відображають особисте ставлення того, хто говорить, а іноді видозмінюються під впливом соціальних умов, тобто залежно від реальної або уявної присутності якихось інших осіб (одного або декількох)» [3, 27]. Експліцитний вираз диктума і модусу Ш. Баллі ілюструє на прикладах складнопідрядних з'ясувальних речень: *Я вважаю, що цей обвинувачений невинний; Я думаю, що ти брешеш*. Ці приклади супроводжуються поясненням про те, що мислячий суб'єкт спочатку здійснює розумовий акт над уявленням, яке потім актуалізується в наслідок психічного акту, стаючи об'єктом цього акту, його метою. Саме з приводу уявлення висловлюється позиція суб'єкта. Таким чином, на думку Ш. Баллі, диктум (додаткова частина) стає приводом, а модус (головна частина) – темою експліцитного вислову.

Теоретичні положення про категорію модальності на рівні синтаксису, які спираються на фундаментальні праці Ш. Баллі і В. В. Виноградова, набули подальшого розвитку в численних лінгвістичних дослідженнях (К. Белічова-Кржіжкова [4], Л. С. Єрмолаєва [8], Г. А. Золотова [9], Т. І. Краснова [10], П. А. Лекант [11], Г. П. Німець [13], М. Є. Петров [15], З.Я.Тураєва[18], А. Б. Шапіро [19] та ін.). Зупинимось докладніше на деяких з них.

А. Б. Шапіро називає два основні види модальності з частковим виділенням з них деяких різновидів:

1) реальну, при якій зміст речення розглядається як таке, що збігається з реальною дійсністю (йдеться про речення в стверджувальній і заперечній формі);

2) нереальну з такими різновидами:

а) умовність,

б) спонукальність,

в) бажаність,

г) можливість/ неможливість [19, 23–24].

Аналізуючи категорію модальності зі змістовного боку, А. Б. Шапіро доходить висновку, що із засобами її виразу нічого спільного не мають мовні засоби, які беруть участь у передачі емоцій мовця, а також експресивне забарвлення висловів. «Емоційністю можуть супроводжуватися речення з найрізноманітнішими проявами модальності: стверджувальна і заперечна модальності можуть бути забарвлені емоціями радості, співчуття, привітності і, навпаки, емоціями печалі, досади, жалю; тими ж і багатьма іншими емоціями можуть супроводжуватися і модальності спонукальної, тощо» [19, 26]. Дослідник виключає зі змісту модальності експресивно-емоційні відтінки значення.

Особливої уваги заслуговують результати дослідження модальності у працях Г. А. Золотової. Вона визначає модальність як суб'єктивно-об'єктивне відношення змісту вислову до дійсності з погляду його достовірності, реальності, відповідності або невідповідності дійсності.

Дослідниця розмежовує три основні модальні плани:

1) відношення вислову до дійсності з погляду мовця;

2) відношення мовця до змісту вислову;

3) відношення суб'єкта дії до дії.

У першому формулюванні вид відношення Г. А. Золотова пропонує називати об'єктивною модальністю, в другому – суб'єктивною. Третій аспект не має значення для модальної характеристики речення.

Погоджуємось з висновками Г. А. Золотової про те, що:

а) об'єктивна (основна) і суб'єктивна (факультативна) модальності взаємодіють, але при цьому не перехреснюються;

б) суб'єктивна модальність, не впливаючи на основне модальне значення речення, підносить це значення в особливому освітленні [9, 23].

Заслугове на увагу незвична, на наш погляд, позиція чеської дослідниці К. Белічової-Кржіжкової, висловлена в її роботі «Про модальні речення в російській мові», де модальність трактується як модальна база (МБ), на основі якої одержують інтерпретацію відношення, що встановлюються в рамках предметного змісту речення з погляду мовця. Таким чином, в інтерпретації мовця модальна база речення представляє його зміст як фактичне, потенційне, бажане або необхідне, тоді як роль мовця «зводиться до реєстрації об'єктивно спостережуваних фактів: наприклад, потенційність або ж бажаність, що міститься в МБ, постають перед мовцем такими на основі аналізу відносин об'єктивної дійсності (що не виключає, зрозуміло, якогось суб'єктивного моменту в такій інтерпретації)» [4, 54].

П. А. Лекант інтерпретує модальність як оцінку змісту мовцем з погляду реальності, достовірності, можливості. Реальність (значення, що виражається дійсним способом) / ірреальність

(бажаність, питальність, спонукальність), за словами дослідника, є результатом об'єктивної оцінки. Суб'єктивність же «полягає в модальних значеннях достовірності-вірогідності» [11, 6].

Л. С. Єрмолаєва виділяє три типу модальності:

а) внутрішню (відношення суб'єкта (рідше об'єкта) дії до здійснюваної їм дії);

б) об'єктивну зовнішню (відношення змісту речення до дійсності в плані реальності / нереальності);

в) суб'єктивну зовнішню (ступінь упевненості мовця у фактах, що повідомляються їм).

Дослідниця підкреслює, що реальними «постають дії, які не тільки здійснилися або здійснювалися в певний час, але і дії, реальність здійснення яких можлива, бажана, необхідна або ж тільки передбачається» [8, 70]; відповідно нереальними – «дії, що не здійснилися або нездійсненні в позначений проміжок часу (імпліцитне заперечення), але про них умовно мовиться як про такі, що здійснилися або здійсненні (відсутність прямої вказівки на заперечення)» [8, 70].

Багато дослідників розвивають логіко-синтаксичну концепцію, в рамках якої аналіз мовної модальності проводиться в безпосередньому зв'язку з модальністю логічною (Н. Д. Арутюнова [1], А. П. Бабушкін [2], Т. І. Дешерієва [6], В. З. Панфілов [14] та ін.) Зіставними величинами у такому випадку стають речення і судження. Вибір такого ракурсу опису модальності лінгвісти пояснюють:

– по-перше, тим фактом, що філософська (логічна) модальність зумовила відкриття мовної; відповідно, їх розділення є неможливим;

– по-друге, необхідністю виявлення сутнісних модальних характеристик, їх значення і призначення шляхом виведення дослідження за рамки власне лінгвістичного аналізу, перш за все в область логічної теорії.

Проте і тут увагу привертає та обставина, що питання про модальний семантичний зміст також не знаходить єдиного теоретичного обґрунтування.

Так, В. З. Панфілов висловлює думку про те, що модальність є предметом дослідження і мовознавства, і логіки. Тому, з одного боку, вона виступає найбільш суттєвою характеристикою речення як мовної одиниці, з іншого – суттєвою ознакою судження як форми мислення. В. З. Панфілов вважає необхідним ділення модальності на об'єктивну і суб'єктивну: «Перша з них відображає характер об'єктивних зв'язків, наявних у тій або іншій ситуації, на яку спрямований пізнавальний акт, а самі зв'язки можливі, дійсні і необхідні. Друга вказує на міру достовірності думки, що відображає певну ситуацію, і включає проблематичну, просту і категоричну достовірності» [14, 39].

Т. І. Дешерієва дотримується дещо іншої позиції, визначаючи модальність як вияв відношення думки до дійсності (з погляду того, хто говорить або пише) і ставлення того, хто говорить і пише до сенсу повідомлення. Дослідниця стверджує, що «елемент суб'єктивності є наявним у всіх компонентах семантики модальності, тому її ділення на суб'єктивну і об'єктивну вельми умовне» [6, 41].

Мовна модальність досліджується разом з текстовими категоріями. Одним з перших, хто помітив перспективи виходу семантичного синтаксису за межі речення на рівень тексту, є В. Дресслер. Це знайшло відображення в його роботі «Синтаксис тексту» [7]. З позицій текстового підходу модальність аналізується у роботах О. І. Москальської [12], З. Я. Тураєвої [18] та ін., де простежуються різні способи її опису.

Так, на думку О. І. Москальської, «модальним стрижнем цілого твору і його частин служить модальність дійсності з різним рівнем достовірності і допустовості» [12, 119]. Виходячи з цього, «головна мета письмової мови – вислів про дійсність, інформація про дійсність, її пояснення і оцінка» [12, 119].

Отже, аналіз лінгвістичної літератури показує, що існуючі теорії про модальність, не зважаючи на всі їх відмінності, класифікуються на три основні групи:

1) теорії, розроблені в рамках синтаксичного підходу;

2) теорії, розроблені в рамках логіко-синтаксичного підходу;

3) теорії, розроблені в рамках текстового (або стилістичного) підходу.

Узагальнюючи лінгвістичні знання, ми доходимо висновку, що на сучасному етапі розвитку мовознавства модальність розглядається як універсальна функціонально-семантична категорія. Іншими словами, вона є сукупністю граматичних значень у змісті речення (думки) або тексту, передача яких досягається засобами різних рівнів мовної системи: морфологічними, лексичними, лексико-синтаксичними, синтаксичними, інтонаційними, а також їх комбінацією. «Широта і багатоаспектна функціональна суть модальності по праву забезпечують їй статус категорії» [13, 12].

Таким чином, модальність наділена всіма основними ознаками категоріальності: 1) найбільш загальним характером поняття; 2) наявністю зв'язку значення і засобів його виразу; 3) наявністю відносин системності мовних засобів передачі цього значення.

Допускаючи відсутність єдності думок у виборі трактування мовної модальності, інтерпретації її семантичного змісту, ми, проте, вважаємо цілком виправданим ділення модальних відносин на об'єктивні і суб'єктивні. Ці два аспекти категорії модальності – об'єктивний і суб'єктивний – становлять загальний зміст модальності і є рівноцінними по значущості. Значення суб'єктивної модальності співвідноситься із значенням оцінки, яка посідає, не зважаючи на свій факультативний характер, важливе місце у функціональній ієрархії складених значень функціонально-семантичної категорії модальності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл. Логико-семантические проблемы. – М.: Наука, 1976. – 384 с.
2. Бабушкин А. П. «Возможные миры» в семантическом пространстве языка: монография. – Воронеж: ВГУ, 2001. – 86 с.
3. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка – М.: Иностран. лит., 1955. – 416 с.
4. Беличова-Кржижкова Е. О модальности предложения в русском языке // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М.: МГУ, 1984. – С. 49–73.
5. Виноградов В. В. О категории модальности и модальных словах в русском языке // В.В.Виноградов. Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М.: Наука, 1975. – С. 53 – 87.
6. Дешериева Т. И. О соотношении модальности и предикативности // ВЯ. – М., 1987. – № 1. – С. 34–45.
7. Дресслер В. Синтаксис текста // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1978. – Вып. VIII. – С. 111 – 137
8. Ермолаева Л. С. Очерки по сопоставительной грамматике германских языков. – М.: Высшая школа, 1987. – 128 с.
9. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
10. Краснова Т. И. Субъективность-Модальность : монография. – СПб.: С.-Петербург. гос. ун-т экономики и финансов, 2002. – 189 с.
11. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке. – М.: Высшая школа, 1986. – 176 с.
12. Москальская О. И. Грамматика текста. – М.: Высшая школа, 1981. – 183 с.
13. Немец Г. П. Актуальные проблемы модальности в современном русском языке: монография. – Ростов на Дону.: РГУ, 1991. – 188 с.
14. Панфилов В. З. Категория модальности и ее роль в конституировании структуры предложения и суждения // ВЯ. – М., 1977. – № 4. – С. 36 – 48.
15. Петров Н. Е. О содержании и объеме языковой модальности: монография. – Новосибирск: Наука, 1982. – 161с.
16. Распопов И. П. Заметки о синтаксической модальности и модальной квалификации предложения // Синтаксис и интонация. – Уфа: БГУ, 1973. – Вып. 2. – С. 3 – 17.
17. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность / Под ред. А. В. Бондарко.. – Л.: Наука, 1990. – 264 с.
18. Тураева З. Я. Лингвистика текста и категория модальности // ВЯ. – М., 1994. – № 3. – С. 105 – 113.
19. Шапиро А. Б. Модальность и предикативность как признаки предложения в современном русском языке // ФН. – М., 1958. – № 4. – С. 20 – 26.

In the article the category of modality is investigated. The article deals with the chronology of development a theoretical thought in the sphere of objective and subjective modal attitudes. Also in this article a necessary theoretical base of research the category of modality in Ukrainian and Russian discourse is defined.

Key words: modality, objective modality, subjective modality, discourse.

С.Т. Шабат-Савка

НЕЧЛЕНОВАНІ КОМУНІКАТИ ЯК МАРКЕРИ МОВЛЕННЄВИХ ІНТЕНЦІЙ

Синтаксична система мови, від синтаксеми до складного синтаксичного цілого, підпорядкована реалізації комунікативних потреб мовної особистості. У статті здійснено аналіз нечленованих комунікативів, які в різноманітних ситуаціях мовлення виступають маркерами